

УДК 340.114.3

СПІВВІДНОШЕННЯ СТРУКТУРИ ТА ЦІЛЕЙ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Куракін О.М., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Автор відстоює позицію того, що структура механізму правового регулювання є логічно організованою, рухомою, динамічною системою юридичних засобів, розташованих послідовним чином, спрямована на забезпечення реалізації цілей правового регулювання та зумовлена постійним вдосконаленням правових засобів. Процес правового регулювання не можна зводити лише до волі законодавця та його дій, спрямованих на упорядкування суспільних відносин. В статті пропонується ширший підхід до правового регулювання, ніж як на процес регулювання суспільних відносин за допомогою законодавчих положень.

Ключові слова: *правове регулювання, мета, завдання, структура, юридичний інструментарій, суспільні відносини.*

Автор отстаивает позицию того, что структура механизма правового регулирования является логически организованной, подвижной, динамичной системой юридических средств, расположенных последовательным образом, направлена на обеспечение реализации целей правового регулирования и обусловлена постоянным совершенствованием правовых средств. Процесс правового регулирования нельзя сводить только к свободе законодателя и его действий, направленных на упорядочение общественных отношений. В статье предлагается более широкий подход к правовому регулированию, чем как на процесс регулирования общественных отношений с помощью законодательных положений.

Ключевые слова: *правовое регулирование, цель, задачи, структура, юридический инструментарий, общественные отношения.*

Kurakin O.M. ASPECT RATIO STRUCTURE AND OBJECTIVES IN MECHANISMS OF LEGAL REGULATION

The author defends the position that the structure of the mechanism of legal regulation is logically organized, mobile and dynamic system of legal means, arranged in a sequential manner, aimed at ensuring the implementation of legal and regulatory purposes due to the constant improvement of legal means. The process of legal regulation cannot be reduced only to the freedom of the legislator and his actions aimed at streamlining public relations. The article proposes a broader approach to the legal regulation, rather than a process of regulation of social relations by means of legislation.

Key words: *legal regulation, purpose, objectives, structure, legal tools, public relations.*

Постановка проблеми. На думку автора, процес правового регулювання не можна зводити лише до волі законодавця та його дій, спрямованих на упорядкування суспільних відносин. Спираючись на поняття правового регулювання, пропонуємо подивитися на нього ширше, ніж на процес регулювання суспільних відносин за допомогою законодавчих положень, і визначити особливості цілей цього процесу в різних сферах.

Видається, що механізм правового регулювання характеризується складною взаємодією елементів, що визначають його методологію, специфіку та особливості способів і цілей, для досягнення яких він функціонує.

Ступінь розробленості проблеми. В цілому механізм правового регулювання – це цілісний процес упорядкування суспільних відносин, що виникає через взаємодію його системних елементів. Слід погодитися в цьому зв'язку з тими вченими, на думку яких предмет правового регулювання складають суспільні відносини, однак, на думку автора, цього недостатньо для відповіді на питання про його цілі.

Згідно з позицією С.С. Алексєєва механізм правового регулювання – це узятя в єдності вся сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини [1, с. 30]. Л.С. Явич бачив сутність цього інституту в «механізмі зчеплення» регулятора (правових норм) з регульованим предметом. Такий підхід до розуміння механізму правового регулювання дозволяє уточнити поняття об'єкта правовідносин та його юридичного змісту (суб'єктивних прав і юридичних обов'язків) [2, с. 130].

Р.О. Халфіна аналізує механізм правового регулювання через правовідносини, підкреслюючи при цьому, що їх необхідно брати в єдності форми (прав і обов'язків) та змісту (реальної поведінки людей) [3, с. 102].

Н.І. Матузов зазначає: «Механізм правового регулювання – своєрідний набір юридичного інструментарію, що знаходиться в розпорядженні держави і використовуваного ним для закріплення, охорони, захисту, регулювання та вдосконалення суспільних відносин з метою їх позитивного розвитку. Відмінною рисою цього механізму є його глибока внутрішня єдність – соціального, економічного, політичного, організаційного, вольового» [4, с. 52–53].

Мета статті. Спираючись на існуючі в загальній теорії права погляди щодо змісту та спрямованості механізму правового регулювання, автор пропонує поглянути на його структуру, як на логічно організовану, рухому та динамічну систему послідовно розташованих юридичних засобів, зумовлену їх постійним вдосконаленням та спрямовану на забезпечення реалізації цілей правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Таким чином, єдиний предмет правового регулювання має свої особливості і різний (залежно від способів правового впорядкування суспільних відносин) зміст.

Н.Г. Александров писав, що механізм впливу права на суспільне життя полягає у наділенні сторін суспільних відносин суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, цей «механізм» полягає у встановленні правового статусу (правоздатності) суб'єктів права, а також у встановленні загальних заборон вчиняти дії певно-

го роду [5, с. 188, 205]. В.Л. Кулапов механізм правового регулювання визначає як взяті в єдності систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється комплексний регулятивний вплив на поведінку людей та їх об'єднання для досягнення суспільно корисних цілей [6, с. 298]. А.В. Малько розуміє під механізмом правового регулювання «систему правових засобів, організованих найбільш послідовним чином з метою подолання перешкод, що стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права» [7, с. 57].

Вказані підходи до розуміння поняття «механізм правового регулювання» багато в чому збігаються та надають підстави визначити окремі особливості цього правового явища, які не можуть не впливати на формування його цілей:

- 1) державний характер (здійснюється державою або від її імені);
- 2) можливість застосування примусової сили;
- 3) обмеженість впливу на суспільні відносини;
- 4) спрямованість на впорядкування та закріплення суспільних відносин;
- 5) сприяння формуванню та розвитку суспільних відносин;
- 6) здійснюється за допомогою системи правових засобів і методів.

Саме ці основні характеристики визначають мету функціонування механізму правового регулювання та повинні, на наш погляд, бути відображені у його визначенні.

Таким чином, механізм правового регулювання – це система правових засобів, спрямованих на впорядкування, закріплення, розвиток і вдосконалення суспільних відносин з метою реалізації інтересів суспільства, держави і громадян.

Наступною характеристикою, що також впливає на встановлення цілей зазначеного механізму, є його структура, відносно якої теж відсутня єдність наукових поглядів: вчені виділяють в ній нормативну основу та результативний бік механізму, між якими існують проміжні ланки: юридичні факти, правовідносини; розрізняють обов'язкові та факультативні елементи [1, с. 35].

Іноді правове регулювання розділяється вченими на дві ланки, що забезпечують одна одну:

- 1) способи впливу на волю суб'єктів (дозволи та заборони);
- 2) способи реалізації права в самих суспільних відносинах, що регулюються (результат реагування суб'єктів на правовий вплив – вчинення дій, що дозволяються, утримання від заборонених дій) [8, с. 27].

На думку А.В. Малько, механізм правового регулювання – це боротьба з перепонами, головною метою якою є безперешкодне задоволення інтересів суб'єктів права. До його елементів слід включати норму права, юридичний факт або фактичний склад з такими вирішальними показниками, як організаційно-виконавчий правозастосовчий акт, правовідносини, акти реалізації прав та обов'язків, охоронний правозастосовчий акт (факультативний елемент) [7, с. 58–61].

Включення в механізм правового регулювання великого числа правових явищ можна пояснити, серед іншого, різними підходами до сутності та визначення розглянутого феномена.

Ускладнення цього правового інституту можуть виражатися не тільки в межах зазначених вище спільних елементах (юридичних норм,

юридичних фактів, правовідносин, актів реалізації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків), а також й додаткових (факультативних).

Одним з таких елементів є «прикладні» складові, мета яких полягає в казуальній регламентації суспільних відносин. Хоча нормативний спосіб регулювання відіграє визначальну роль, у ряді випадків виникає необхідність на основі правових норм врегулювати суспільні відносини у тих чи інших межах в індивідуально певному порядку.

Іншим, дуже істотним додатковим елементом механізму правового регулювання є акти державних органів та громадських організацій, спрямовані на владну примусову реалізацію юридичних обов'язків: акти юрисдикційних органів (суду, арбітражу, органів адміністрації), акти державних органів, що безпосередньо здійснюють державний примус.

Основні елементи механізму правового регулювання також складаються з різноманітних юридичних засобів, які є системами первинного правового інструментарію, що об'єднані його єдиною метою.

Таким чином, структура механізму правового регулювання є логічно організованою системою юридичних засобів, розташованих послідовним чином, яка спрямована на забезпечення реалізації цілей правового регулювання, тобто правомірної поведінки суб'єктів. Ця система є рухомою, динамічною, оскільки зумовлена постійною зміною та вдосконаленням правових засобів.

Відповідно до різних поглядів на поняття, структуру та зміст механізму правового регулювання юридична наука не дає нам єдиного визначення його мети. Різні вчені підходять до цієї дефініції по-різному.

Ми вважаємо, що під метою правового регулювання слід розуміти ідеальний бажаний результат, заради досягнення якого суб'єкт правотворчості здійснює правове регулювання суспільних відносин. Таке визначення ми сформулювали, ґрунтуючись на загальному розумінні поняття «мета» в теорії систем – уявлення про визначені моделі майбутнього результату, що здатний задовольнити вихідну потребу, при наявних реальних можливостях, які оцінюються за результатами минулого досвіду.

Оскільки правове регулювання представляє собою ієрархічно структуровану динамічну систему, а цілі є одним з її елементів, то до їх числа можна віднести загальні, міжгалузеві, цілі галузевого, інституційного та індивідуального правового регулювання. Така класифікація цілей правового регулювання спирається на рівень правового регулювання.

В залежності від місця в системі цілей правового регулювання можна виділити ті, за допомогою яких визначається зміст правового регулювання (стратегічні), й ті, які визначають структуру правових засобів, що використовуються для досягнення стратегічних цілей (тактичні чи інструментальні).

При визначенні стратегічних цілей правового регулювання необхідно виходити з того, що вони повинні відображати місце і роль правового регулювання в системі соціального регулювання, враховувати його можливості та спиратися на конкретні вимоги. Вказані особливості дають підстави стверджувати, що до числа стратегічних цілей правового регулювання, можна віднести:

1) гарантування свободи суб'єктів суспільних відносин через використання правових стимулів;

2) обмеження безладу в суспільних відносинах за допомогою правових обмежень;

3) координацію та захист інтересів суб'єктів суспільних відносин;

4) впорядкування суспільних відносин;

5) орієнтацію суб'єктів права на можливу та належну поведінку та інші.

Тактичні цілі спрямовані на безпосереднє визначення основних елементів предмету правового регулювання. Вони найбільшою мірою пов'язані із відповідними засобами, зокрема зі способами, методами та типами. При їх визначенні доцільно звернутися до аналізу регулюваних суспільних відносин.

Як відомо, суспільні відносини мають певну структуру, що включає в себе об'єкт, суб'єкт, зміст, підстави їх виникнення, зміни та припинення. При цьому вказані елементи спочатку не визначені, що і є основним призначенням правового регулювання.

Крім того, в юридичній літературі зустрічається поділ цілей правового регулювання на ступінчасті та неступінчасті. Перші з них досяжні в більшій чи меншій мірі, більше того, цей ступінь може коливатися від 0 до встановленої величини або взагалі не мати верхньої межі (поступове підвищення розміру заробітної плати). Інші можуть бути досягнуті повністю або не досягнуті взагалі (встановлення підстав виникнення суб'єктивних прав та обов'язків).

Залежно від форми вираження виділяються явні цілі, які прописані в нормах права і впливають з їх аналізу, та латентні, що переслідують суб'єкт правотворчості, встановлюючи ту чи іншу норму. Вони не можуть бути виявлені шляхом вивчення законодавчих актів і вимагають аналізу мотивів, причин і умов їх прийняття (наприклад, яку мету переслідував законодавець, встановлюючи кількість народних депутатів Верховної Ради України).

Висновки. Отже, на нашу думку, можна стверджувати, що кінцева мета правового регулювання полягає у створенні умов для розвитку права та його ефективного функціонування, визнання суспільством основоположних правових ідей та адаптації права до сучасних потреб його членів. На підтвердження варто навести позицію Ю.І. Гревцова, на думку якого глобальна мета правового регулювання полягає у зміцненні ідеї права в суспільстві і, як наслідок, у стійкому правовому розвитку, при якому право стає найважливішою функцією суспільного життя [9, с. 45].

Відповідно до зазначеної мети визначаються й завдання правового регулювання в конкретних сферах його здійснення, які, у свою чергу, визначаються особливостями його предмета.

А. Нашиц відзначає, що процес «створення права» характеризується пізнанням, оцінкою психологічних і вольових чинників, аналізу правоформуючих факторів та формуванням на цій основі панівної волі, а також «створення права» відрізняється гнучкістю, різноманітністю і динамізмом. Потім соціальні джерела права обумовлюють перехід до визначення правових рішень в нормах позитивного права.

Специфіка суспільних відносин, що виникають в процесі законотворення, полягає, на думку автора, в тому, що це вже не спонтанний, а заздалегідь обдуманий процес «пошуку» й формування правил у письмовій формі. Причому

мова йде не тільки про пошук «правил справедливої поведінки» з метою закріплення їх у нормативних правових актах і вирішення судових спорів, а ще й про «правила самої організації».

Таким чином, основне завдання суб'єктів правового регулювання у сфері законотворчості полягає в тому, щоб «відшукати» «правила справедливої поведінки», надати їм офіційну форму та гарантувати їх дотримання, для чого потрібно створення організації, яку ми називаємо державою. Вона не тільки примушує до виконання «правил справедливої поведінки», але й здійснює управління суспільством відповідно до зазначених правил.

Крім того, ще одне дуже важливе завдання стоїть перед суб'єктами на етапі законотворчості – створення «правил організації», особливих правил, що визначають структуру, цілі та функції самого державного апарату, що сприяють запровадженню законів в життя.

Тут важливо розуміти, що держава тільки створює умови для реалізації «стихійно» сформованих правил, закріплених у законі, а не самі «правила справедливої поведінки». Правила, які держава може винаходити, – це закони та інші нормативно-правові акти, що визначають функції та повноваження державних органів, необхідні для підтримки порядку і функціонування держави. Правила, що спрямовують дії людей в рамках організації, відрізняються тим, що це завжди конкретні, а не абстрактні, на відміну від «правил справедливої поведінки», правила виконання запропонованих завдань. «Правила справедливої поведінки», навпаки, абстрактні і не залежать від будь-яких конкретних цілей.

У рамках здійснення правового регулювання можна доповнювати і покращувати «правила організації», оскільки мета правового регулювання у сфері законотворчості полягає в тому, щоб удосконалювати та втілювати в життя правила, що сприяють правореалізації. В той же час, на думку автора, не варто намагатися покращувати і доповнювати «спонтанні» норми. Слід прислухатися до Ф.А. фон Хайека, який влучно зауважує: «Якщо деякі дії стануть на правлятися іншою силою, яка прагне до інших цілей та враховує інші знання, цей баланс неминуче буде зруйнований» [10, с. 61]. Іншими словами, в цьому і полягає суть доводів проти «втручання» держави в «стихійність» процесу правотворення.

Щодо «правил організації», видається, варто погодитися з авторами, які розрізняють поняття законотворчості та нормотворчості як процес створення норм закону та підзаконних нормативно-правових актів. На нашу думку, у разі створення «правил організації» – це переважно відомчі нормативно-правові акти, які приймають виконавчі органи влади для забезпечення функціонування відповідних державних структур – доцільніше називати цю складову законотворчого процесу нормотворчістю, щоб попередити обґрунтовані звинувачення в тому, що буквально тлумачення поняття «законотворчість» не має на увазі прийняття підзаконних нормативно-правових актів.

Ще одна сфера, в якій здійснюється правове регулювання – сфера законодавчого регулювання.

На цьому етапі правове регулювання здійснюється, на наш погляд, в тому загальноприйнятому значенні правового впорядкування суспільних відносин, з якого ми почали.

Як впливає з самого поняття «законодавче регулювання» (тобто «дане законом»), це впорядкування відносин, заснованих на законодавчих приписах або положеннях інших нормативно-правових актів. Іншими словами, законодавче регулювання (на відміну від законотворчості) – це процес реалізації правових норм, закріплених у нормативно-правових актах. Однак законодавче регулювання не перестає при цьому розглядатися у складі процесу правового регулювання, оскільки останнє в цьому випадку здійснюється за допомогою все тих же правил, тільки вже безпосередньо в процесі реалізації нормативно-правових актів суб'єктами суспільних відносин.

Специфіка змісту суспільних відносин у сфері законодавчого регулювання полягає в тому, що їх впорядкування здійснюється за допомогою вже закріплених у нормативних актах положень, як вже «відкритих» і гарантованих «правил справедливої поведінки», захищених державою шляхом надання їм офіційної форми вираження, так і «правил організації».

Очевидно, що основним завданням правового регулювання є реалізація законодавчих положень, тобто того правопорядку, який закріплений державою в нормативних приписах.

Таким чином, структура механізму правового регулювання є логічно організованою системою юридичних засобів, розташованих послідовним чином. Така побудова забезпечує реалізацію цілей правового регулювання, тобто правомірної поведінки громадян та їх об'єднань. Ця система є рухомою, динамічною, оскільки зумовлена

постійною зміною та вдосконаленням правових засобів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1966. – 187 с.
2. Явич Л.С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений / Л.С. Явич. – М. : Госюриздат, 1961. – 172 с.
3. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении / Р.О. Халфина Р.О. – М. : Юридическая литература, 1974. – 352 с.
4. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / Н.И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1972. – 290 с.
5. Александров Н.Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма / Н.Г. Александров. – М., 1961. – 271 с.
6. Кулапов В.Л. Теория государства и права / В.Л. Кулапов. – Саратов : Саратовская государственная академия права, 2011. – 486 с.
7. Комаров С.А. Теория государства и права : [учебно-методическое пособие] / С.А. Комаров С.А., А.В. Малько. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1999. – 448 с.
8. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе / В.М. Горшенев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 258 с.
9. Гревцов Ю.И. Правовые отношения и осуществление права / Ю.И. Гревцов. – Л. : ЛГУ, 1987. – 127 с.
10. Хайек Ф.А. фон Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Ф.А. фон Хайек ; пер. с англ. Б.С. Пинскера и Л.А. Кустарева ; под ред. А.В. Куряева. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 648 с.